

JAN SIEKIERSKI, ŁUKASZ POPŁAWSKI*

Scenariusze zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich

Słowa kluczowe: rozwój obszarów wiejskich, rozwój zrównoważony, rozwój regionu

---

Streszczenie: Scenariusze rozwoju obszarów wiejskich wynikają z ich zróżnicowania, a także stopnia przedsiębiorczości mieszkańców. Zróżnicowanie wynika z historii, relacji centrum – peryferie, „renty położenia”, efektów działań władz regionalnych i lokalnych oraz wspólnoty mieszkańców. Ponadto przedsiębiorczość jako swoisty element umiejętności podejmowania działań, które przekładają się na konkretne rozwiązania i przedsięwzięcia gospodarcze wpływające na rozwój gospodarczy.

Udział obszarów wiejskich w powierzchni kraju (90%) oraz zamieszkiwanie ich przez 38% ludności warunkuje rolę przestrzeni jako terenu, na którym skupiają się 2 podstawowe funkcje gospodarcze, tj. rolnictwo i leśnictwo, które oparte są na wykorzystaniu przestrzeni. Zróżnicowanie przestrzenne wynika z oddziaływania czynników wewnętrznych i zewnętrznych, mających wpływ na scenariusze rozwoju obszarów wiejskich w poszczególnych regionach. Większość autorów zajmujących się problematyką rozwoju obszarów wiejskich podkreśla znaczenie uwarunkowań przestrzennych oraz specyfiki lokalnej w wyborze kierunków rozwoju danego regionu. Istotną kwestią tego rozwoju są uwarunkowania przyrodnicze i społeczno-gospodarcze, które mogą sprzyjać tworzeniu nowych miejsc pracy i pozarolniczych źródeł dochodu, a tym samym wpływać na wyższy standard życia mieszkańców. Taki poziom w warunkach globalizacji gospodarki można tylko osiągnąć poprzez zrównoważony rozwój.

W pracy przedstawiono oryginalne i wcześniej nie publikowane scenariusze zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. Scenariusze te opierają się na wynikach analizy, które są syntezą propozycji teoretycznych i własnych dociekań autorów.

---

* Prof. dr hab. Jan Siekierski jest zatrudniony na stanowisku profesora zwyczajnego w Katedrze Ekonomii i Studiów Europejskich Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie, pełni również funkcję kierownika katedry; dr inż. Łukasz Popławski jest pracownikiem Katedry Ekonomii i Studiów Europejskich Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie.

1. Wstęp

Obszary wiejskie zajmują ponad 90% powierzchni kraju, którą zamieszkuje ok. 38% ludności, dlatego istotne znaczenie ma przestrzeń wiejska, a dokładnie zróżnicowanie tych terenów, które pełnią różne funkcje. Podstawowymi funkcjami gospodarczymi na tych terenach są rolnictwo i leśnictwo, które w specyficzny sposób wykorzystują powierzchnię (Rosner, 2005). Rolnictwo jest najstarszą dziedziną działalności gospodarczej człowieka, oprócz myślistwa i zbieractwa, a w większości krajów, ten dział gospodarki daje największą ilość miejsc pracy i jest głównym źródłem utrzymania. Rolnictwo jest też formą najbardziej zbliżoną do procesów naturalnych zachodzących w przyrodzie, przy czym obecnie wzrost produkcji rolnej wymuszony postępowaniem cywilizacyjnym doprowadził do nierównowagi pomiędzy rolnictwem a środowiskiem naturalnym, a degradacja środowiska wynikająca z produkcji rolniczej jest jednym z poważniejszych problemów ekologicznych. Szacuje się, że łączne straty w rolnictwie z powodu dewastacji i degradacji środowiska wynoszą 28,1% strat z tego tytułu, a na 11% powierzchni Polski występuje tak silne skażenie, że nie powinno się tam produkować żywności (Siekierski, 2002). Występujące negatywne konsekwencje intensyfikacji rolnictwa, w tym zachęta w postaci dopłat bezpośrednich w krajach starej Unii do produkcji (mimo istnienia rozporządzenia 1257/1999) zmuszają do poszukiwania nowych rozwiązań strukturalnych zgodnych z wymogami ochrony środowiska przyrodniczego, a przede wszystkim alternatywnych sposobów w działalności człowieka. Istotne z tego powodu jest realizowanie polityki zintegrowania rozwoju wsi i rolnictwa, która integruje ekonomiczne, środowiskowe i społeczne cele rozwoju zgodne z istotą koncepcji zrównoważonego rozwoju. Polskie rolnictwo musi przejść przemiany strukturalne i systemowe, zwłaszcza w zakresie likwidowania niekorzystnych zjawisk gospodarczych, społecznych i środowiskowych w celu wprowadzenia wielofunkcyjnego i zrównoważonego rozwoju, a docelowo ekorozwoju. Konieczność prowadzenia badań nad rozwojem zrównoważonym obszarów wiejskich stała się podstawą podjęcia tego problemu w niniejszej pracy, a celem jej jest przedstawienie scenariuszy zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich.

2. Teoretyczne aspekty zrównoważonego rozwoju

Zmiany strukturalne zachodzące od kilkunastu lat w Polsce skłaniają do bardziej niż dotychczas całościowego spojrzenia na problematykę właściwego zagospodarowania obszarów wiejskich pod kątem zrównoważonego rozwoju. Obszary wiejskie podlegają polityce rządu w zakresie polityki rolnej i planów rozwoju obszarów wiejskich. Ponadto są uwzględniane w innych sektorowych politykach, w tym polityce ekologicznej w ramach ogólnej strategii gospodarczej dla całego

kraju. W przypadku polityk sektorowych powinny być rozpatrywane regionalne i lokalne warunki, które wpływają na konkretne rozwiązania, a w szczególności na kształt planowanych działań strategicznych, w tym w zakresie zrównoważonego rozwoju. Zrównoważony rozwój jest konstytucyjną koncepcją rozwoju w Polsce.

Ogólnym i uniwersalnym celem rozwoju każdej jednostki lokalnej jest maksymalizacja dobrobytu społecznego i jakości życia z uwzględnieniem zrównoważonego i trwałego rozwoju. Trwały rozwój rozumiany jest jako zrównoważony zbiór ładu: ekologicznego, społeczno-demograficznego, ekonomicznego, przestrzennego i politycznego. Ich integracja warunkuje realizację rozwoju zrównoważonego (*Podstawy...*, 2002). Sama definicja zrównoważonego i trwałego rozwoju była wielokrotnie dyskutowana w literaturze, a szczegółowo jest omówiona w pracy Piontek (2002).

W ramach realizacji zrównoważonego rozwoju poprzez Agendę 21 proponowane są przedsięwzięcia mające ułatwić przejście z obecnej tradycyjnej strategii rozwoju na osiągnięcie zrównoważonego rozwoju (*sustainable development*). W ramach tych działań istotną rolę ma do odegrania samorząd i społeczność lokalna, zwłaszcza w zakresie ochrony środowiska na obszarach wiejskich. Do działań odnoszących się do wsi i jej mieszkańców należy (Czaja i in., 1997):

- promowanie planowania i zarządzania wykorzystania gruntów, zgodnie z wymogami trwałego i zrównoważonego rozwoju;
- promowanie zintegrowanej rozbudowy infrastruktury komunalnej: wodociągów, oczyszczalni, zakładów zagospodarowania odpadów stałych i niebezpiecznych;
- intensyfikacja działań w sferze ochrony, trwałego i zrównoważonego rozwoju w zakresie zachowania lasów i obszarów zalesionych. Wprowadzanie szaty roślinnej na tereny zdegradowane przy zastosowaniu rekultywacji leśnej, zalesień, reintrodukcji lasu i innych form rekultywacji;
- zapobieganie degradacji powierzchni ziemi za pomocą intensywnej ochrony gleby, zalesiania oraz ochrona i rekultywacja gruntów;
- propagowanie zintegrowanego rozwoju obszarów wododziałowych i tworzenie alternatywnych możliwości zdobywania środków utrzymania dla ludności;
- przegląd polityki rolnej, planów i kompleksowych programów w świetle wielofunkcyjnego rolnictwa, ze szczególnym uwzględnieniem bezpieczeństwa żywnościowego oraz trwałego i zrównoważonego rozwoju;
- promowanie uczestniczenia ludności w trwałym i zrównoważonym rozwoju rolnictwa i społeczeństwa wiejskiego;
- ulepszanie technologii produkcji rolnej i systemów gospodarowania przez rozwój infrastruktury na wsi i różnicowanie zatrudnienia w gospodarstwie rolnym i poza nim;
- planowanie wykorzystania zasobów gruntów, informacja i oświata w zakresie rolnictwa;

- ochrona i zrównoważone wykorzystanie zasobów genetycznych zwierząt do trwałego i zrównoważonego rozwoju rolnictwa;
- modernizacja źródeł energii na obszarach wiejskich jako czynnik wzrostu produktywności.

Realizacja zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich wiąże się z pojęciem ekoinnowacyjności polityki rolnej wprowadzonym przez Fiedora (2002). Według Fiedora (2002) ekoinnowacyjność polityki rolnej rozumiana jest jako „jej dający się skwantyfikować i/lub jakościowo ocenić pozytywny wpływ na realizację ładu ekologicznego (wiązki celów ekologicznych)”. Nie może być ona rozpatrywana w oderwaniu od pozostałych ładów składających się na rozwój zrównoważony (ład ekonomiczny, społeczny i przestrzenny). Ponadto należy rozróżniać ekoinnowacyjność polityki rolnej i ekoinnowacyjność rolnictwa, która w sensie dynamicznym jest procesem prowadzącym do upowszechniania ekologicznie przyjaznych technologii produkcji (dobrych praktyk rolniczych), korzystnych z punktu widzenia środowiska i zdrowia publicznego zmian w strukturze produkcji rolnej, ograniczanie bezpośredniego niekorzystnego oddziaływania produkcji rolnej na środowisko.

Ze względu na dominację obszarów wiejskich, duże znaczenie ma ekologizacja rolnictwa. Wynika z tego konieczność odchodzenia od wysoko intensywnego rolnictwa nastawionego głównie na wzrost produkcji rolnej. Szansa rozwoju, jak i prawidłowy kierunek produkcji należy upatrywać w proekologicznych metodach produkcji rolnej. Alternatywne sposoby gospodarowania w działalności człowieka na obszarach wiejskich, które są wkomponowane w koncepcje zrównoważonego rozwoju mają na celu stosowanie takich metod produkcji, które współdziałają z przyrodą. Takie metody pozwalają na jak największe zamknięcie obiegu materii w ramach gospodarstwa, są one bardziej wydajne energetycznie i materiałowo, mniej degradujące przyrodę, nie doprowadzają do skażeń żywności a jednocześnie wspomagają rozwój kraju i regionów. Powszechnie uważa się, że można to osiągnąć poprzez wdrażanie ekologizacji sektora rolno-spożywczego. Rozwój wsi i rolnictwa wymaga w tym zakresie wspierania systemów gospodarowania tzw. trwałych, to jest opartych o rolnictwo ekologiczne i integrowane. Natomiast rolnictwo konwencjonalne ekstensywne powinno być tolerowane tylko ze względów społecznych i stopniowo poddawane modernizacji lub w mniejszym stopniu zachowywane ze względów kulturowych. Równocześnie rolnictwo konwencjonalne – intensywne powinno być redukowane dla ogólnego dobra i zastępowane przez integrowane. Dodatkowo na obszarach przyrodniczych cennych (obszarach chronionych) rolnictwo konwencjonalne – intensywne powinno być zabronione, a tylko dopuszczone konwencjonalne – integrowane i ekologiczne (biodynamiczne, biologiczno-organiczne). Ponadto istotne znaczenie w zachowaniu równowagi środowiska przyrodniczego na obszarach wiejskich posiadają te kierunki gospodarowania, które decydują o prawidłowym funkcjonowaniu środowiska przyrodniczego, tj. kanalizacja i oczyszczanie ścieków, gazyfikacja, składowanie i utyliza-

cja odpadów, oraz promowanie ekologicznych kierunków rozwoju gospodarczego obszarów wiejskich, w tym zwłaszcza turystyki (Siekierski, 2002).

Do planowania i wprowadzenia zrównoważonego rozwoju niezbędne jest rozstrzygnięcie wielu aspektów teoretycznych i przeprowadzenie badań, a w szczególności wyodrębnienie gmin jednorodnych, określenie potencjału społeczno-gospodarczego, przeprowadzenie waloryzacji przyrodniczej i badań socjologicznych oraz konsultowanie proponowanych rozwiązań i analiza wzajemnych powiązań.

Każdy region powinien wręcz rozwijać się według własnych uwarunkowań przyrodniczych i woli mieszkańców. Decentralizacja władzy prowadzi do opracowywania własnych scenariuszy rozwoju przez poszczególne regiony. Takie programy rozwoju (strategie) prowadzą do lepszego wykorzystania walorów przyrodniczych przez władze lokalne, dzięki czemu różne regiony mogą rozwijać się inaczej, dzięki czemu występuje różnorodność między nimi, nie tylko ze względów historycznych. Opracowywane strategie wyznaczają różne warianty celów i kierunków rozwoju, najlepszy z nich dla społeczności lokalnej jest ustalany przez wybrane władze, dzięki czemu istnieje zgoda społeczności lokalnej na proponowane kierunki. Tak więc na poziomie województwa powinny zapadać decyzje strategiczne, które wynikają z przyjętych celów i kierunków rozwoju danego obszaru. Decyzje bieżące, wykonawcze, powinny być podejmowane na szczeblu poszczególnych gmin. Wdrażanie zasad ekorozwoju powinno zatem następować poprzez wdrażanie na poziomie lokalnym – gminy (Pajda, 1997).

3. Zróżnicowanie przestrzenne obszarów wiejskich w Polsce

W Polsce na obszarach wiejskich istnieje duże zróżnicowanie przestrzenne, które wynika z oddziaływania czynników wewnętrznych i zewnętrznych, mających wpływ na scenariusze rozwoju obszarów wiejskich w poszczególnych regionach. Ponadto istotnym elementem są uwarunkowania prawne, przyrodnicze i przedsiębiorczość jako swoisty element umiejętności podejmowania działań, które przekładają się na konkretne rozwiązania i przedsięwzięcia gospodarcze wpływające na rozwój gospodarczy. Scenariusze rozwoju poszczególnych obszarów wiejskich wynikają z tych zróżnicowań. Wynika to z historii, relacji centrum – peryferie, „renty położenia”, efektów działań władz regionalnych i lokalnych, wspólnoty mieszkańców oraz uwarunkowań prawnych oraz przyrodniczych, a także stopnia przedsiębiorczości mieszkańców.

Według Rosnera (2005) z punktu widzenia rynku pracy można wyróżnić kilka wielkich regionów w kraju:

– obszar ziem zachodnich i północnych, region skupiający w przeszłości ogromną większość rolnictwa sektora państwowego, a obecnie wielkoobszarowego, opartego na pracy najemnej, z wysokim bezrobociem w tzw. osiedlach pope-

gierowskich, w dobrą choć zdekapitalizowaną infrastrukturę sieciową i wysokimi wskaźnikami powierzchni i izb na mieszkańca,

– południowo-wschodnia Polska o wysokiej gęstości zaludnienia i sieci miejskiej oraz utrwalonych tradycjach łączenia pracy w gospodarstwie z pracą pozarolniczą, silnym rozdrobieniu gospodarstw i wysokim przeludnieniu agrarnym (gęstość zaludnienia),

– Polska Centralna i Wschodnia (dawny zabór rosyjski) – silnie zróżnicowany ze słabymi lokalnymi ośrodkami miejskim, wysokiej monofunkcyjności rolniczej, niekorzystna struktura wykształcenia i silnej migracji do miast, zróżnicowany agrarnie i stary demograficznie z bezrobociem jawnym i ukrytym. W ramach tego obszaru występują co najmniej dwa obszary szczególne, to jest: ściana wschodnia (mała gęstość ośrodków miejskich, wyludniająca się i zaniedbanej infrastrukturze, skrajnie monofunkcyjny) i dawny COP (duże inwestycje przemysłowe, miasta na potrzeby dużych zakładów, rolnictwo monofunkcyjne na potrzeby mieszkańców, wysokie bezrobocie jawne i ukryte).

– Wielkopolska – struktura gospodarstw mieszana (rodzinna i wielkoobszarowa), z wysoką kulturą rolniczą, aktywnością społeczną i wykształceniem, gęsta sieć miejska i centrów osadnictwa wiejskiego, dobra infrastruktura,

– obszar wiejski Górnego Śląska – sypialnie dla miast i silnie rozdrobione (działki rolnicze), silne zanieczyszczenie środowiska i zurbanizowanie, dobrze rozwinięta sieć komunikacyjna.

Zróżnicowanie tych obszarów wiejskich jest zaszczością rozbiorów i przesunięcia granic po II wojnie światowej, a czynnik historyczny odgrywa zasadniczą rolę. Regiony te odmiennie były traktowane i w różny sposób ze względów historycznych na nich gospodarowano, z odmiennymi systemami prawnymi, co przedkładało na różne koncepcje rozwoju oraz przedsiębiorczość. W okresie transformacji systemowej te różnice uwypukliły się w relacjach centrum – peryferie, ze względu na bardzo dynamiczny rozwój obszarów wiejskich wokół miast poprzez pozarolniczą działalność gospodarczą i wykorzystanie miejskiego rynku jako miejsca zbytu swoich produktów i usług. Natomiast obszary peryferyjne pozostają w większym stopniu uzależnione od rolnictwa, a funkcje pozarolnicze nawet się kurczą z powodu ostrej konkurencji na rynku. Układ centrum – peryferie istnieje również lokalnie, gdzie jeden lub dwa zakłady są miejscem zbytu i pracy dla całego systemu lokalnego. Dodatkowo Rosner (2005) twierdzi, że w latach dziewięćdziesiątych skalę i zróżnicowanie przestrzenne zmieniły trzy czynniki, to jest wzrost znaczenia położenia wokół miast oraz w mniejszym stopniu wobec ciągów komunikacyjnych, zmiana dotychczas niekorzystnych czynników na korzystne i odwrotnie (np. położenie w strefie nadgranicznej), oraz osłabienie więzi między miastem i wsią, które wcześniej stanowiły rynek pracy. Ponadto, istotnym czynnikiem wpływającym na rozwój lokalny jest grupa społeczności lokalnej (liderów), która może pobudzać przedsiębiorczość lub ją hamować. Odgrywa ona często tak silną rolę wewnątrz społeczności, że tylko w oparciu o nią podejmo-

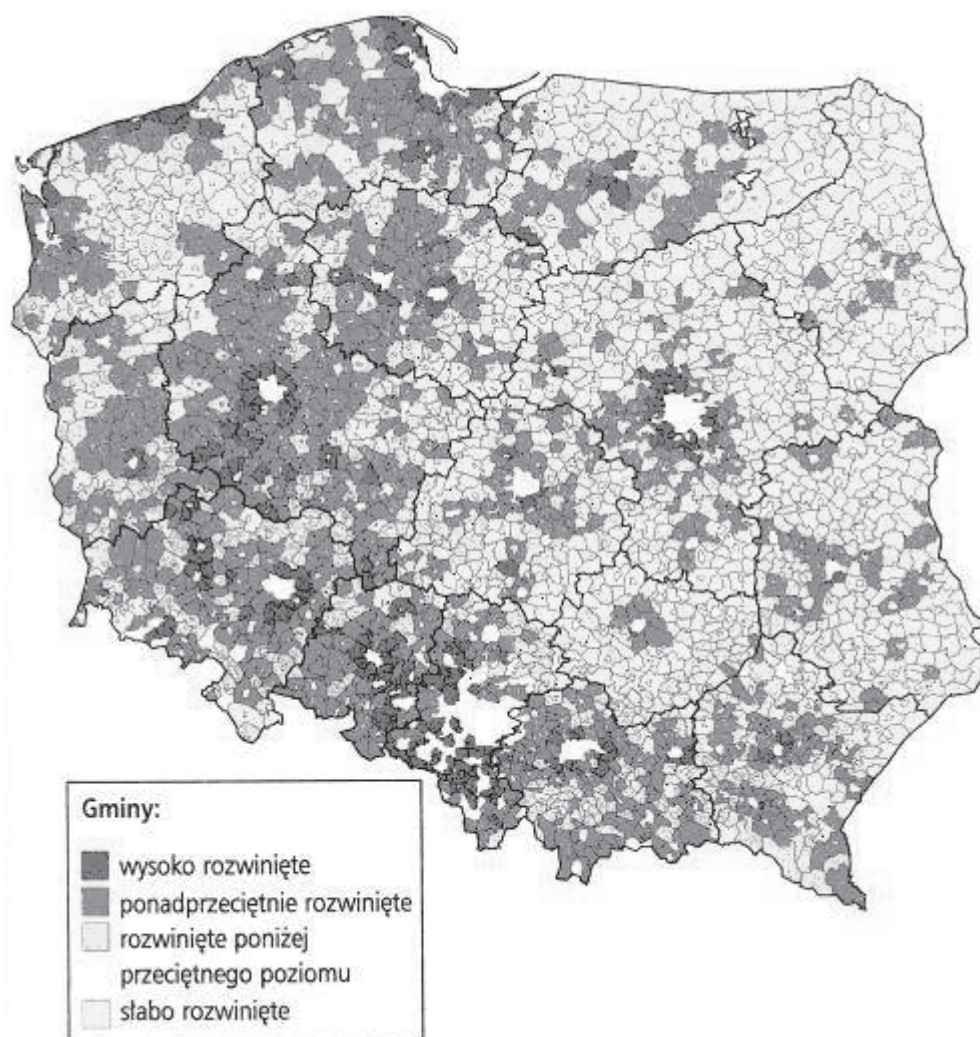
wane są konkretne decyzje, a sami liderzy wyznaczają kierunki działań rozwojowych w danej społeczności wiejskiej (Parysek, 2001; Siekierski, 2004; Zawisza i Pilarska, 2003).

Ważną rolę w rozwoju odgrywa przedsiębiorczość lokalna, a jej rozwój jest integralną częścią i warunkiem rozwoju obszarów wiejskich, bez której trudno będzie polepszyć sytuację ekonomiczną tych terenów. Sama definicja przedsiębiorczości jest nie sprecyzowana, ale w ogólnym ujęciu jest to całokształt indywidualnych i zbiorowych działań przełamujących istniejące wzorce i bariery w gospodarowaniu i jego efektywności (Żmija, 2003). Przedsiębiorczość poprzez swój rozwój może poprawić warunki życia mieszkańców i spadku bezrobocia, powstania nowych zakładów i miejsc pracy oraz wzrostu atrakcyjności danego obszaru pod inwestycje. Kreowanie przedsiębiorczości w gminach i sołectwach wymaga wsparcia władz centralnych oraz samorządów lokalnych i regionalnych. Wsparcie to powinno być systemowe i obejmować rozwiązania organizacyjne, produkcyjne oraz pomoc finansową. Sama polityka rozwoju każdego regionu powinna uwzględniać w sposób kompleksowy społeczno-ekonomiczne i środowiskowe uwarunkowania na rzecz zrównoważonego rozwoju.

Zróżnicowanie terenów wiejskich, mimo wielu cech wspólnych, powoduje konieczność wykorzystania własnych predyspozycji do rozwoju przedsiębiorczości, które są zdeterminowane w poszczególnych gminach przez następujące czynniki: położenie i z tego tytułu renta położenia, historyczne ukształtowanie struktury gospodarki, rangę i charakter rolnictwa w rozwoju regionu, stan infrastruktury, sytuację demograficzną i poziom bezrobocia, strukturę społeczno-zawodową, zasoby kapitału i stosunki własnościowe, postawy społeczne, a zwłaszcza stosunek do przedsiębiorczości, sprawność instytucji na tym obszarze. Ponadto znaczący wpływ ma aktywność samorządów gminnych i ich ludności. Szansy ożywienia należy szukać w opracowanych planach strategicznych gminy lub rejonu. W planach tych należy uwzględnić działania na rzecz zatrudnienia ludności poza rolnictwem, np. przy budowie i obsłudze infrastruktury (wodociągi, kanalizacja, drogi, telefony), przedsięwzięć ekologicznych i związanych z turystyką oraz rzemiosłem. Plan ten nie spełni swojej roli jeśli władze nie będą z nim się utożsamiać, jak i również mieszkańcy (Żmija, 2003). Ponadto w wyniku i przy wykorzystaniu planów zagospodarowania przestrzennego powstaje program zrównoważonego rozwoju (ekorozwoju) gminy, w późniejszym okresie jest on podstawowym elementem polityki społeczno-ekonomicznej władz samorządowych.

Nakładanie się wielu czynników, w szczególności lokalnych, powoduje rozwarstwienie i złożoność przyczyn określonego stanu rozwoju poszczególnych jednostek na obszarach wiejskich. Na rysunku 1 zaprezentowano wyniki analizy zróżnicowania przestrzennego rozwoju społeczno-gospodarczego gmin wiejskich wykonaną przez Rosnera w IRWiR PAN w oparciu o 5 głównych czynników (poziom rozwoju gospodarczego, wyposażenie infrastrukturalne, charakter struktury demograficznej i osadniczej, dostępność szlaków komunikacyjnych oraz poten-

cjału edukacyjnego – każdy z czynników opierał się o 10 wskaźników empirycznych) oraz 3 o charakterze dodatkowym (aktywność społeczna, charakterystyka środowiska naturalnego oraz warunki dla rozwoju turystyki). Wyniki te potwierdzają zróżnicowanie pomiędzy Polską Wschodnią a Zachodnią, a granicą jest pogranicze Wielkopolski i Mazowsza, z tym, że rejon Pomorza Zachodniego i dawnych Prus, gdzie było rolnictwo uspołecznione jest obszarem z grupy gmin słabo rozwiniętych (tak jak ziemie dawnego zaboru rosyjskiego). Ponadto zaobserwować można występowanie efektu centrum – peryferie i renty położenia z tytułu

Rys. 1. Zróżnicowanie poziomu rozwoju gmin wiejskich w Polsce

Źródło: Rosner, 2005.

umiejscowienia wokół dużych miast, w tym dawnych 49 miast wojewódzkich dla gmin wiejskich, które są zdecydowanie ponadprzeciętne wysoko rozwinięte. Ponadto dalsze badania Rosnera (2005) stwierdzają, że gminy problemowe usytuowane są w regionach wschodniej i centralnej Polski, przy czym skrajnie problemowe wzdłuż granic obecnych województw i poprzednich, a w szczególności cała tzw. ściana wschodnia. Badania wykonane dla województwa świętokrzyskiego przez Wojewodzica i Popławskiego (2005) i Wojewodzica (2003), Koreleskiego (2001) oraz Krakowiak-Bal (2005) dla Małopolski, potwierdzają rolę centrum dla rozwoju danej gminy i oddziaływania centrum na ten rozwój. Ponadto zróżnicowanie obszarów wiejskich w Polsce z punktu widzenia różnych czynników rozwojowych, w tym w ujęciu zasobowym przedstawiono w pracy Łojewskiego i Iwickiego (1999), gdzie bardzo szczegółowo rozpatrywano kwestie ocen i efektywności konkretnych systemów przestrzennych na tych terenach.

Rozwój lokalny i regionalny wymaga odpowiedniego zaplanowania i koordynowania przez władze. Podstawą skuteczności strategii jest zaakceptowanie jej przez społeczeństwo, co można osiągnąć poprzez włączenie społeczności w proces budowy strategii, zwłaszcza władz lokalnych oraz środowisk opiniotwórczych. Najważniejszymi czynnikami wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich w skali lokalnej są: demografia, kapitał, przyroda, infrastruktura oraz polityka regionalna. W zależności od zróżnicowania tych czynników w poszczególnych gminach istnieją dane kierunki rozwoju. Zróżnicowanie tych czynników powoduje konieczność opracowywania odrębnych programów dla poszczególnych regionów i gmin przy uwzględnieniu potencjału społeczno-gospodarczego i środowiska przyrodniczego oraz potrzeb i aspiracji mieszkańców.

4. Podsumowanie

Polska poszukując szans rozwoju rolnictwa powinna postawić na model rolnictwa zrównoważonego w ramach koncepcji wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. Istotne z punktu właściwego modelu rolnictwa będzie miała przebudowa strukturalna, rozwój infrastruktury i ekologizacja produkcji rolniczej wraz z ochroną środowiska. Dodatkowym czynnikiem pobudzającym rozwój będzie modernizacja przemysłu rolno-żywnościowego i usług. Równocześnie należy przypuszczać, że polskie rolnictwo i przemysł rolno-spożywczy będą coraz lepiej wykorzystywać swoje mocne strony, a w szczególności produkcję żywności na czystych ekologicznie terenach. Z punktu widzenia polskiego rolnictwa należy wspierać inicjatywy wdrażania na większą skalę programów rolnośrodowiskowych, które są w Unii Europejskiej od 1993 roku i stanowią instrument wielofunkcyjnego oraz zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich o charakterze wybitnie proekologicznym, co ma szczególne znaczenie na obszarach chronionych. Tylko właściwe postrzeganie kwestii środowiska na obszarach wiejskich

i jego kształtowanie poprzez właściwe gospodarowanie przestrzenią może być czynnikiem, który w dłuższej perspektywie czasowej przyniesie korzystne tendencje rozwojowe. Z samą ideą ekologizacji rolnictwa wiąże się nie tylko ochrona środowiska i zdrowie człowieka, ale również kształtowanie i pielęgnacja krajobrazów wiejskich, retencjonowanie wody oraz tworzenie atrakcyjnych miejsc wypoczynku i rekreacji.

Do aktywizacji gospodarczej obszarów wiejskich może przyczynić się: rozwój drobnej przedsiębiorczości, który można osiągnąć poprzez rozwój małych zakładów związanych zarówno z potrzebami lokalnej społeczności, jak i obsługą turystów lub ruchu tranzytowego. Rozwój małych i średnich zakładów przetwórstwa rolno-spożywczego, rozwój turystyki wiejskiej, zagospodarowania i wykorzystania lokalnych surowców naturalnych, produkcja specjalna, rozwój infrastruktury wsi oraz tworzenie warunków do podejmowania działalności inwestycyjnej są w obecnej chwili czynnikami realizacji rozwoju obszarów wiejskich. Rozwój przedsiębiorczości pozarolniczej na wsi nie tylko wpływa na tworzenie nowych miejsc pracy oraz uzyskiwanie dodatkowych dochodów, lecz także jest czynnikiem przemian strukturalnych, co jest istotne wraz z rozwojem infrastruktury i przemysłu lokalnego w rozwoju obszarów wiejskich. W obecnej chwili poza obszarami przy dużych miastach głównie przedsiębiorczość rozwija się w oparciu o usługi i handel na potrzeby mieszkańców, przy braku działalności produkcyjnej i usług w otoczeniu rolnictwa, co związane jest głównie z brakiem kapitału, wiedzy i doświadczenia oraz często podkreślanym brakiem rynków zbytu. W Polsce najlepszym przykładem systemowego podejścia do zrównoważonego rozwoju jest koncepcja Zielonych Płuc Polski, która jest odmienna dla tego regionu niż innych regionów w Polsce. W koncepcji tej, która jest realizowana na terenie pięciu województw Polski północno-wschodniej założeniem jest, że walory przyrodnicze są głównym bogactwem tej ziemi, więc należy je szanować i uwzględniać przy realizacji zamierzeń inwestycyjnych (gospodarczych). Oznacza to, że ten region chce i będzie się rozwijał rolniczo i turystycznie, bez przemysłu uciążliwego dla środowiska.

Zróznicowanie obszarów wiejskich uwarunkowane czynnikami zewnętrznymi i wewnętrznymi, wymusza na władzach (od lokalnych do wojewódzkich) odpowiedzialność za warunki życia i pracy mieszkańców regionu zgodnie z wytyczonymi celami. Rozwój regionu obejmuje również całą sferę społeczną, z takimi zagadnieniami, jak odrębność kulturowa i tożsamość narodowa oraz wartości kulturowo-historyczne. Reasumując można przedstawić następujące scenariusze zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich na podstawie zróznicowania:

1) W pierwszym scenariuszu (prawdopodobnie na obszarze tzw. ściany wschodniej) rozwój będzie opierał się na zachowaniu walorów przyrodniczych regionu, część terenu będzie ulegała skansenizacji. Możliwości rozwojowe tego terenu będą ściśle związane z podstawową dziedziną działalności gospodarczej regionu jaką jest rolnictwo, najlepiej gdyby odbywało się to poprzez ekologizację

oraz ekoinnowacyjność rolnictwa i było uzupełnione przez rozwój turystyki wiejskiej, a także o rozwój przetwórstwa rolno-spożywczego. Wśród instrumentów należy zdecydowanie na tym terenie eksponować ze względu na unikatowe wartości przyrodnicze programy rolno-środowiskowe.

2) W drugim scenariuszu (obszar północnej i zachodniej Polski, centralnej Polski) nie negując konieczności zachowania walorów przyrodniczych z scenariusza pierwszego należy rozwijać wielofunkcyjny rozwój z uwzględnieniem, oprócz rolnictwa, funkcji rekreacyjno-turystycznej oraz przetwórstwa rolno-spożywczego. Przypuszczać należy, że będą rozwijały się poprzez intensywną produkcję rolniczą duże i bardzo duże gospodarstwa rolne, będące obecnie w dzierżawie lub wykupione od Skarbu Państwa, natomiast małe dalej będą produkować na potrzeby własne, z tego to względu powinno się mocno eksponować i wprowadzać instrumenty wymuszające działania na rzecz ochrony środowiska w gospodarstwach.

3) Przy scenariuszu trzecim – zachowanie dotychczasowego stanu (rejon Południowo-Wschodniej Polski); nic nie ulegnie zmianie, a rolnictwo na tym terenie będzie podlegać powolnemu upadkowi, natomiast rozwinie się pozarolnicza działalność gospodarcza, a część terenu będzie ulegało skansenizacji, ze względu na migracje do miast i wsi o lepszych warunkach gospodarowania. Ponadto rozwinie się jeszcze na większą skalę funkcja turystyczna.

4) W czwartym – w Wielkopolsce – nastąpi dalszy szybszy rozwój rolnictwa i przemysłu okołorolniczego, a przedsiębiorczość i umiejętności organizacyjne zdynamizują rozwój funkcji pozarolniczych, zwłaszcza w zakresie produkcji i usług, funkcja turystyczna nie będzie tak rozwijana, jak w pozostałych częściach kraju.

5) Rejon Śląska ze względu na zanieczyszczenie gleb nie będzie rozwijał funkcji rolniczej, tylko dalej będzie się urbanizował.

Wydaje się, że najkorzystniejszym oraz uniwersalnym scenariuszem i kierunkiem rozwoju obszarów wiejskich w Polsce jest proces przemian w użytkowaniu z konwencjonalnego rolnictwa poprzez zintegrowane do ekologicznego. Równocześnie nie wyklucza się rozwoju rekreacji i turystyki mogącej przyczynić się do wzrostu dochodowości mieszkańców, dzięki czemu nastąpi poprawa warunków materialnych mieszkańców. Wzrost zatrudnienia w innych dziedzinach życia gospodarczego poza rolnictwem oraz wzrost dochodowości rolnictwa może zahamować niekorzystne tendencje (ujemny przyrost naturalny i migracja do miast) i jest warunkiem realizacji rozwoju zrównoważonego. Przy zachowaniu środowiska przyrodniczego na obszarach chronionych należy wprowadzić w większym stopniu programy rolno-środowiskowe, ponieważ w obecnej chwili są bardzo mało wykorzystywane, a mieszkańcy o nich, mimo szkoleń, nic nie wiedzą.

Bibliografia

- Czaja S., Hałasa J.M., Rumianowska I. 1997. *Realizacja strategii ekorozwoju na poziomie społeczności lokalnej*. Kraków: Europejskie Stowarzyszenie Ekonomistów Środowiska i Zasobów Naturalnych. Biblioteka Ekonomia i Środowisko nr 22, s. 33–45.
- Fiedor B. (red.). 2002. *Podstawy ekonomii środowiska i zasobów naturalnych*. Warszawa: C.H. Beck. ISBN 83-7110-868-0.
- Fiedor B. 2004. *Polska polityka rolna w kontekście przejścia od tradycyjnej polityki rolnej (CAP) do polityki zintegrowanego rozwoju wsi i rolnictwa w Unii Europejskiej (CARP)*. W: *Ekologiczny wymiar integracji Polski z Unią Europejską* pod red S. Czaja. Łądek Zdrój: I-BIS, Biblioteka Ekonomia i Środowisko nr 31. ISBN 83-85773-68-1, s. 57–69.
- Koreleski D. 2001. *Wiejskie obszary problemowe województwa małopolskiego w kontekście integracji z Unią Europejską*. Dysertacja doktorska, maszynopis, AE Kraków.
- Krakowiak-Bal A. 2005. *Infrastruktura techniczna wiejskich gmin górskich w aspekcie ich wielofunkcyjnego rozwoju*. W: *Infrastruktura i ekologia terenów wiejskich*. Seria: Rozprawy nr 3. Kraków: Komisja Technicznej Infrastruktury Terenów Wiejskich PAN. ISBN
- Łojewski S., Iwicki S. 1999. *Kierunki wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich na przykładzie regionu kujawsko-pomorskiego*. Bydgoszcz: Wyd. ATR. ISBN 83-87274-86-0.
- Pajda R. 1997. *Warunki wdrażania ekorozwoju w układzie gmin*. Kraków: Europejskie Stowarzyszenie Ekonomistów Środowiska i Zasobów Naturalnych. Biblioteka Ekonomia i Środowisko nr 22, s. 46–52.
- Parysek J.J. 2001. *Podstawy gospodarki lokalnej*. Poznań: Wyd. UAM. ISBN 83-232-0796-8.
- Piontek B. (red.). 2002. *Koncepcja rozwoju zrównoważonego i trwałego Polski*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. ISBN 83-01-13787-8.
- Rosner A. 2005. *Uwarunkowania i kierunki przemian społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich*. Warszawa: Wyd. IRWiR PAN. ISBN 83-89900-00-9.
- Siekierski J. 2002. *Rolnictwo i wieś polska wobec współczesnych wyzwań rozwojowych i integracyjnych*. Tarnów: Wyd. Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej. ISBN 83-0917312-0-0.
- Siekierski J. 2004. *Rola liderów wiejskich w absorpcji finansowych środków unijnych dla rozwoju rolnictwa o obszarów wiejskich*. W: Pałasz L. (red.). *Wpływ integracji europejskiej na przemiany strukturalne obszarów o wysokim bezrobociu*. Szczecin: Wyd. Akademii Rolniczej. ISBN 83-921234-0-9.
- Wojewodziec T. 2002. *Ocena poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego gmin województwa małopolskiego*. „Prace Naukowe AE we Wrocławiu: Agrobiznes” 941, s. 483–487.
- Wojewodziec T., Popławski Ł. 2006. *Przestrzenne zróżnicowanie gmin wiejskich w województwie świętokrzyskim ze względu na poziom zrównoważenia rozwoju*. Referat przygotowany na konferencję jubileuszową 60-lecia Prof. B. Fiedora.
- Zawisza S., Pilarska S. 2003. *Liderzy wiejskich społeczności lokalnych*. „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego” nr 1/2, 2003 (34), Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich, s. 55–68.
- Żmija J. 2003. *Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich*. W: *Przedsiębiorstwo i rynek* pod red. M. Łaguna. Olsztyn: Wyd UWM. ISBN 83-89112-70-1, s. 11–24.

Balanced Development Scenarios of Rural Areas

Summary: Development scenarios of rural areas result from their diversification as well as the degree of inhabitants' enterprise. The diversification is the result of history, relations between “the centre and the outskirts”, “the pension of the location”, the effects of work of

local authorities as well as the inhabitants' union. Moreover, enterprise as a specific element of the ability of undertaking actions, which turn into tangible solutions and economic enterprises influence an economic development.

The participation of rural areas in the area of Poland and the fact that they are inhabited by 38% of the population, conditions the role of the space as the area in which two basic economic functions come together: agriculture and forestry, which are based on the usage of the space. Spatial differentiation results from the effects of internal and external factors, influencing the scenarios of development of rural areas in particular small regions. The majority of authors examining the problem of the development of rural areas emphasizes the significance of spatial conditions and special local features, while choosing the direction of development of a given region. Significant issues in this development are natural as well as social and economic conditions, which can be propitious to the creation of new employment and non-agricultural sources of income and simultaneously affect higher standard of living of inhabitants. Such level in the face of economy's globalization can only be achieved through sustainable development.

The work presents original and earlier unpublished scenarios of sustainable development of rural areas. These scenarios are based on the results of the analysis, which constitute a synthesis of theoretical suggestions and individual assumptions of the authors.

Key words: rural areas, balanced development, protected areas, Poland

---
